

ศึกษาวิเคราะห์อธิกรณสมณะในพระวินัยปิฎก The Study of Suppression (Adhikaranasamatha) in Vinayapitaka

นำพล พรหมการัตน์, พระเทพปวรเมธี

Numpol Promkarat, PhraTheppavaramethi

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

โพน นามณี

Phon Namanee

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Mahamakut Buddhist University, Lanna Campus

Corresponding Author, E-mail: Numpol.Pkr@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาความหมาย ความ เป็นมา และประเภทของอธิกรณในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ และ กระบวนการอธิกรณสมณะในพระวินัยปิฎก เป็นงาน วิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า 1) อธิกรณ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วสงฆ์จะต้องจัดทำให้ แล้วเสร็จ โดยเป็นเรื่องการโต้เถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย การโจทก์กล่าวหาซึ่งกันและ กัน ด้วยอาบัติ ซึ่งการต้องอาบัติ การปรับอาบัติ รวมถึงการแก้ไขตัวเองให้พ้นจากอาบัติ พระพุทธเจ้าได้แบ่งอธิกรณ ออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) วิวาทาธิกรณ ปัญหาที่เกิดจาก การทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย (2) อนุวาทาธิกรณ ปัญหาที่เกิดจากการโจทก์ ฟ้อง หรือกล่าวหากันด้วยเรื่องการต้องอาบัติต่างๆ (3) อาปัตตาธิกรณ เรื่องที่เกี่ยวกับภิกษุ ละเมิดสิกขาบท หรือต้องอาบัติที่จะต้องระงับโดยการแสดงคืน (4) กิจจาธิกรณ ปัญหา หรือกิจธุระที่สงฆ์พึงจะต้องร่วมกันทำให้เสร็จด้วยการประกอบสังฆกรรม

2) รูปแบบ และกระบวนการอธิกรณสมณะมี 7 ประการ ประกอบด้วย (1) สัม มุขาวินัย ใช้ระงับ วิวาทาธิกรณ อนุวาทาธิกรณ อาปัตตาธิกรณ และกิจจาธิกรณ (2) สติ วินัย ใช้ระงับ อนุวาทาธิกรณ (3) อมูพหวินัย ใช้ระงับอนุวาทาธิกรณ (4) ปฎิญญาตกรณะ ใช้ระงับอนุวาทาธิกรณ และอาปัตตาธิกรณ (5) เญกยยสิกา ใช้ระงับ วิวาทาธิกรณ (6) ตัสส

ปาปิยสิกา ใช้ระงับ อนุวาทาธิกรณ์ (7) ตินวัตถการวินัย ใช้ระงับ อนุวาทาธิกรณ์ และ อาปัตตาธิกรณ์

คำสำคัญ: อธิกรณ์สมณะ, พระวินัยปิฎก

Abstract

This research article focused on 1) to study the meaning, background and type of missionaries in Buddhism 2) to study and analyze the forms And the contentment process in the discipline Use qualitative research regulations.

The study found that 1) the superior is a matter that has happened and the monks have to finish. Which is a matter of controversy regarding Dharma discipline the prosecution accuses each other with misdemeanor deeds. Penalties Including correcting oneself from offense The Lord Buddha has divided the missionaries into 4 categories which are (1) legal questions concerning disputes (Vivadadhikarana) (2) legal questions concerning accusations (Anuvadadhikarana) (3) legal questions concerning offences (Apattadhikarana) (4) legal questions concerning obligations (Kiccadhikarana)

2) There are 7 forms and processes of the leap of the Lord Buddha, consisting of (1) verdict of presence (Sammukhavinaya) used to suppress Vivadadhikarana, Anuvadadhikarana, Apattadhikarana And Kiccadhikarana (2) verdict of innocence (Sativinaya) used to suppress Anuvadadhikarana (3) verdict of past insanity (Amuhavinaya) Used to suppress Anuvadadhikarana (4) proceeding on the acknowledgement (Patinnatakarana) Used to suppress Anuvadadhikarana And Apattadhikarana (5) decision according to the majority (Yebhuysika) used to suppress Vivadadhikarana (6) decision for specific depravity (Tassapiyasika) used to suppress Anuvadadhikarana (7) procedure for covering over with grass (Tinavattharaka) used to suppress Anuvadadhikarana and Apattadhikarana.

Keywords: Adhikaranasamatha, Vinayapitaka

บทนำ

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จนกระทั่งมีองค์ประกอบ ของศาสนา ซึ่งเรียกว่าพระรัตนตรัย แปลว่า แก้วสามดวง ประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เมื่อพิจารณาในส่วน of พระสงฆ์ มีการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของสงฆ์ และมีจำนวนของพระสงฆ์เพิ่มมากขึ้น การอยู่ร่วมกันในสังคมยุคแรกของพระพุทธศาสนานั้น ได้มีรูปแบบการอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมของบรรพชิตที่เรียกว่า “สังฆะ” หมายถึง หมู่หรือกลุ่มบุคคลมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ซึ่งจะพบว่าระบบสังฆะนั้นเองที่เป็นบ่อเกิดของพระวินัยคือกฎเกณฑ์ที่สังคมพึงยอมรับ และปฏิบัติร่วมกันทั้งในส่วนที่เป็นข้อห้ามและข้ออนุญาต โดยคำว่า สังฆะ นั้นยังมีความหมายอีกนัยหนึ่งก็คือ หมายถึง พระสงฆ์จำนวน 4 รูป (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)ม, 2538: 295) ขึ้นไปซึ่งเป็นจำนวนของพระสงฆ์ที่สามารถทำสังฆกรรม และประกอบพิธีกรรมบางอย่างของสังคมได้แล้ว ยังหมายถึงจำนวนพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รวมกันอยู่เป็นสังคม (Society) ที่มีการทำกิจกรรมหรือ มีปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ร่วมกัน

ดังนั้นการที่สังคมในหมู่สงฆ์ มีความเห็น หรือทัศนคติ ความเชื่อ ความต้องการที่แตกต่างกันย่อมเกิดข้อขัดแย้ง ซึ่งเมื่อมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้นจึงต้องมีวิธีการบริหารจัดการข้อพิพาทของสงฆ์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยพระพุทธองค์จะเรียกให้มีการประชุมสงฆ์ ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุ และทรงชี้โทษแห่งการประพฤติดังนั้น และทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุประพฤติดังกล่าวอีก ทั้งนี้พุทธวิธี หรือเครื่องมือที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ในการบริหารจัดการข้อพิพาทดังกล่าว ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกได้แก่ อธิกรณสมณะ ซึ่งมี 7 ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม2 ข้อ36: 736) อันได้แก่ (1) สัมมุขาวินัย คือ วิธีจัดการความขัดแย้งในที่พร้อมหน้า (2) สติวินัย คือวิธีจัดการความขัดแย้งโดยถือสติเป็นหลัก (3) อมูหะวินัย คือวิธีจัดการความขัดแย้งด้วยการยกประโยชน์ให้ในขณะเป็นบ้า (4) ปฏินุญจาตกรณะ คือวิธีจัดการความขัดแย้งโดยถือเอาตามคำรับรองของจำเลย (5) เภยยุยงสิกา คือวิธีจัดการความขัดแย้งโดยใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ (6) ตัสสปาปิยสิกา คือวิธีจัดการความขัดแย้งด้วยการลงโทษแก่ ผู้กระทำผิด 7.ติณวัตถการกะวินัย คือวิธีจัดการความขัดแย้งโดยการประณินประณอม ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าการอธิกรณสมณะเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าได้ทรงออกแบบ และให้พระสงฆ์สามารถนำไปประยุกต์ให้สอดคล้อง

กับความเป็นไปของบริบทต่างๆ เพื่อให้สังคมสงฆ์เป็นสังคม ที่สอดคล้อง และเอื้อต่อการอยู่ร่วมกันในหมู่สงฆ์ และใช้สังคมดังกล่าวเป็นฐานในการพัฒนาตนเองไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุด คือพระนิพพานต่อไป (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิรมล), 2444): 243)

การอยู่ร่วมกันในสังคมจำเป็นต้องมีกฎระเบียบสำหรับประพฤติปฏิบัติร่วมกัน สังคมสงฆ์ก็มีพระธรรมวินัยเป็นหลักแห่งการปฏิบัติร่วมกัน หากมีผู้กระทำความผิดก็มีวิธีระงับซึ่งเรียกว่าอภิรณสมณะ วิธีระงับอภิรณสมณะซึ่งเป็นข้อกำหนดที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นหลักการและแนวทางในการระงับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์นับตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

กล่าวคือเมื่อเกิดเรื่อง มัวหมองขึ้นภายในคณะสงฆ์แล้ว พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุให้ถูกรับแล้วทรงชี้โทษแห่งการประพฤติเช่นนั้น แล้วตรัสอานิสงส์แห่งความสำรวมระวังแล้วจึงทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำอย่างนั้นอีกต่อไป ทั้งนี้พระพุทธเจ้าจะใช้วิธีไหนระงับอภิรณสมณะแบบใดก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยมากพระพุทธองค์จะเริ่มต้นด้วยการประชุมสงฆ์แล้วสอบถามความจริงจากคู่กรณี และทรงมีการกำหนดโทษสำหรับการฝ่าฝืน หรือล่วงละเมิดเรียกว่าปรับอาบัติ (วิมหา. (ไทย). 1/39/27-29) วิธีการลงโทษ และระงับโทษที่เกิดจากอาบัตินั้นเรียกว่าอภิรณสมณะ ถือว่าเป็นกระบวนการยุติธรรมในการแก้ปัญหา และกระบวนการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ที่เป็นทางการของสังคมสงฆ์ที่แสดงให้เห็นรูปแบบแห่งระบอบประชาธิปไตย และรูปแบบการทำงานในสังคมสงฆ์นับแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 2 ข้อ 655: 736) พระวินัยปิฎกจึงเป็นที่รวบรวมข้อบัญญัติหรือเรื่องของศีลซึ่งประกอบด้วยกฎเกณฑ์กติกาสำหรับรักษาพรหมจรรย์ของภิกษุสงฆ์ไว้ ซึ่งพระสงฆ์ในยุคต่อมาต่างยึดถือปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ด้วยดีเสมอมา

ในยุคปัจจุบัน โลกมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมเทคโนโลยี มีความหลากหลายในการดำเนินชีวิตโดยมีระเบียบข้อกฎหมายต่างๆ เป็นเครื่องมือในการพิจารณาเพื่อแก้ไขปัญหาข้อพิพาทต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าวิธีการในทางพระพุทธศาสนามีความละเอียดอ่อน ยืดหยุ่น และครอบคลุมได้มากกว่าการนำบทกฎหมายมาใช้ในการระงับข้อพิพาทนั้น จึงต้องการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและกระบวนการอภิรณสมณะในพระวินัยปิฎก ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการการรักษาวินัยในการตัดสินผู้กระทำความผิด และการลงโทษในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแบบอย่างในกรณีที่มีปัญหาเกี่ยวกับการประพฤติกว้างละเมิดพระธรรมวินัยจนถึงขั้นที่ต้องใช้กระบวนการระงับอภิรณสมณะ และการบริหารจัดการข้อพิพาทของสงฆ์ เพื่อทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องขัดแย้งได้รับการแก้ไขในทางที่ถูกต้อง

ขอบธรรม มีประสิทธิภาพ และได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ทำให้การปกครองสงฆ์มีความเรียบร้อยดีงาม มีความสงบสุขร่มเย็น อันส่งผลให้คนในสังคมเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา สืบต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาความหมาย ความเป็นมา และประเภทของอภิรณในพระพุทธศาสนา
- 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ และกระบวนการของอภิรณสมณะในพระวินัยปิฎก

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะทำการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยประเด็น คือ ความหมาย ความเป็นมา และประเภทของอภิรณในพระพุทธศาสนา จากนั้นก็จะนำข้อมูลมาวิเคราะห์รูปแบบ และกระบวนการของอภิรณสมณะในพระวินัยปิฎก เพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

ขอบเขตด้านเอกสาร ประกอบด้วย (ก) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 และ (ข) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง นิตยสารและหนังสือพิมพ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหัวข้อที่ทำการวิจัย

ผลการวิจัย

1. อภิรณในพระพุทธศาสนา

คำว่าอภิรณ หมายถึง เหตุ ปัญหา คดี เรื่องหรือกรณี เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว สงฆ์จะต้องจัดตั้งทำ เรื่องที่สงฆ์จะต้องดำเนินการ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539: 362-363) ซึ่งมีทั้งที่เป็นปัญหาด้านการทะเลาะวิวาท การโจทก์ปรับอาบัติกัน การพิจารณาโทษ หรือการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง เช่น การทอดกฐิน การอุปสมบท เป็นต้น ก็รวมเรียกว่าอภิรณเช่นกัน ดังนั้น คำว่าอภิรณ จึงไม่ได้หมายความว่าเฉพาะเรื่องราวเหตุการณ์ที่เป็นปัญหาเท่านั้น แต่ยังมีความหมายรวมถึงเรื่องราวหรือกิจของสงฆ์คือหน้าที่ ระเบียบปฏิบัติ เช่น การอุปสมบท การทอดกฐิน เป็นต้น แต่หากพิจารณาตามความหมายของภาษา

ไทยตามบทนิยามในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง เรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เป็นคติความ เป็นโทษ เช่น การทะเลาะวิวาทชกต่อยกัน

ดังนั้น ความหมายในภาษาไทยจึงแคบกว่าความหมายในทางพระพุทธศาสนา มากเมื่อกล่าวโดยสรุปคำว่าอิทธิภวณั้นจึงมีความหมาย 2 ประการคือ (1) หมายถึงเรื่องที่เป็นปัญหาหรือเรื่อง เหตุที่ก่อให้เกิดความวุ่นวายในหมู่คณะหรือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วทำลายระเบียบให้เกิดความวุ่นวายในหมู่คณะ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วทำลายระเบียบแบบแผนของสังคมทำให้สังคมส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งถือเป็นความหมายโดยตรง (2) หมายถึงกิจที่สงฆ์ร่วมกันทำให้สำเร็จ เช่น การรับกฐิน การอุปสมบท เป็นต้นแม้ว่ากิจนั้นจะไม่ใช่ปัญหาก็ตาม ซึ่งความหมายนี้เป็นความหมายโดยอ้อมแต่เมื่อกล่าวถึงอิทธิภวณโดยทั่วไปมักจะหมายถึงความหมายในนัยแรกเท่านั้น (พทยา สายหู, 2545: 211) เพื่อให้สังคมสงฆ์สามารถดำเนินไปตามวิถีทางปกติ ประกอบกับเพื่อให้รักษาไว้ซึ่งความดำรงอยู่ และความมั่นคงของพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้กำหนดกรอบความประพฤติของสงฆ์ หรือที่เรียกว่า วินัย ประกอบกับกระบวนวิธีในการบริหารจัดการข้อพิพาทที่เกิดขึ้น อันเนื่องจากพระสงฆ์บางรูปได้กระทำการฝ่าฝืนวินัยที่พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติรวมทั้งกระบวนวิธี ในการบริหารจัดการข้อพิพาทอื่นนอกเหนือจากการฝ่าฝืนวินัย

ทั้งนี้ สาเหตุแห่งการเกิดข้อพิพาทของสงฆ์ ผลจากการประกาศหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาแก่มหาชน และมีบุคคลต่างๆ ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระพุทธองค์อย่างมากมาย สิ่งก็ตามมาก็คือมีการขยายตัวของหมู่คณะสงฆ์ การที่สังคมในหมู่สงฆ์มีความเห็นหรือทัศนคติ ความเชื่อ ความต้องการที่แตกต่างกัน ย่อมก่อให้เกิดข้อขัดแย้งอันเนื่องมาจากการปฏิสัมพันธ์อย่างหนึ่งอย่างใดขึ้น เพราะความที่มีลักษณะการเกิดขึ้นแก่พระสงฆ์จำนวนมาก รวมทั้งได้มีภิกษุสงฆ์บางรูป บางกลุ่ม ได้ประพฤติตนไม่เหมาะสมต่อความเป็นสมณสาธูป ไม่เหมาะสมต่อความเป็นผู้ที่ออกจากเรือนมาประพฤติพรหมจรรย์ มีการต้องอิทธิภวณ ล่วงละเมิดในข้อปฏิบัติของหมู่คณะ มีความมักมาก ไม่สันโดษ และเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการประพฤตินั้นไม่น่าออกจากทุกข์ ไม่น่าไปสู่การจำกัดราคะ กิเลส ตัณหา ดังนั้น พระพุทธองค์เมื่อตรัสโทษแห่งความเป็นผู้เลี้ยงยาก มักมาก ไม่สันโดษ ตรัสคุณของความเป็นผู้เลี้ยงง่าย ความมักน้อยสันโดษ ทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่หมู่คณะจะต้องมีวิธีการปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน และเห็นประโยชน์แห่งความพร้อมเพรียงแห่งหมู่คณะ รวมทั้งความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม พระพุทธองค์จึงทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระภิกษุ

ตรงนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการบัญญัติพระธรรมวินัย ซึ่งเห็นได้ว่าการบัญญัติพระวินัยเป็นเทคนิคและวิธีการปกครองสงฆ์และการแก้ไขปัญหาของพระพุทธเจ้า คนหมู่มากต้องมีวินัย วินัยจึงบัญญัติสำหรับปกครองคนหมู่มากให้เรียบร้อย

ผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจากตระกูล และภูมิหลังแตกต่างกัน สมัยพุทธกาลนั้นเห็นชัด เพราะสังคมอินเดียสมัยนั้นยึดถือ “วรรณะ” กันเคร่งครัด พวกที่เกิดในวรรณะสูงก็จะทะนงตัวว่าประเสริฐกว่าคนวรรณะอื่น คนวรรณะสูงเป็นคนดี ส่วนคนวรรณะต่ำเป็นคนเลว ค่านิยมดีและเลวตัดสินกันด้วยการเกิดชาติกำเนิด การดูถูกเหยียดหยามกัน เบียดเบียนรังแกกันจึงมีอยู่ทั่วไปในสังคมเมื่อพระพุทธเจ้าทรงนำเอาคนทุกวรรณะมาบวชรวมกันในสังคม “สงฆ์” ของพระองค์ ทรงขจัดความเหลื่อมล้ำนั้นด้วยการบัญญัติวินัยให้ยึดถือปฏิบัติเมื่อมีวินัยมีศีลเหมือนๆ กัน มีระเบียบปฏิบัติเสมอภาคกัน ความดีงามผาสุกก็เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ พระสงฆ์เคารพกันตามอายุพรรษาที่เข้ามาบวช เคารพกันเพราะวินัย เพราะศีล ไม่ได้ยึดเอาชาติชั้นวรรณะมาเป็นเกณฑ์อีกต่อไป

ในสมัยพุทธกาล พระวินัย คือ ขนบธรรมเนียมหรือแบบแผนข้อบังคับสำหรับภิกษุ กุลบุตรผู้มาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ซึ่งล้วนแล้วแต่มาจากสกุลต่างๆ นิสัยใจคอ และความประพฤติย่อมไม่เหมือนกัน ซึ่งต่อมาเมื่อมาถือเพศเป็นสมณะแล้ว จะต่างคนต่างประพฤติตามชอบใจ ผู้เป็นพระธรรมราชา จึงทรงตั้งวินัยบัญญัติขึ้นไว้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานสำหรับปรับความประพฤติของเหล่าภิกษุให้เป็นไปอย่างเดียวกัน และปกครองกันในฝ่ายคณะสงฆ์ตามวินัยบัญญัติ เปรียบกับบ้านเมืองต้องมีกฎหมายเพื่อใช้ปกครองประชาราษฎรพลเมือง ฝ่ายพระศาสนาก็ต้องมีวินัยบัญญัติสำหรับปกครองคณะสงฆ์ (คณะกรรมการกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530: 8-9)

ผู้รักษาศีลและประพฤติตามวินัย ควรเข้าใจ คือประโยชน์ที่พระพุทธเจ้าทรงแถลงก่อนบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อ ที่แสดงถึงเจตนารมณ์ที่เน้นความดีงามประโยชน์สุขของสังคม ซึ่งมีอยู่ 10 ประการ และเพิ่มในอังคุตตรนิกายอีก 10 ประการ (พระพรหมคุณภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2552: 436-437) และบรรดาบทบัญญัติทั้งหลายในวินัยนั้น เป็นเรื่องที่ยืนยันถึงการให้ความสำคัญแก่ส่วนรวมอย่างหนึ่ง ก็คือบทบัญญัติเกี่ยวกับสังฆกรรมต่างๆ อันได้แก่การดำเนินกิจการของสงฆ์โดยการร่วมกันคิดร่วมกันพิจารณาของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสมาชิก แต่สังฆกรรมทั้งหลายจะเป็นไปได้ด้วยดีก็เพราะสงฆ์มีความสามัคคีไม่แตกแยก จึงเป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญของสังฆเภทและสังฆสามัคคี เป็นธรรมเอก ที่เมื่อเกิดมีในโลกก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน

ส่วนสังฆเภทก็เป็นธรรมเอกฝ่ายตรงข้าม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 196: 237-238) ซึ่งจะเห็นว่า เมื่อเกิดเหตุแล้วพระพุทธเจ้าจะทรงตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์ สอบถามผู้ก่อเหตุเมื่อผู้ก่อเหตุให้การรับทรงชี้โทษแห่งการประพฤตินั้น เมื่อภิกษุรู้โทษแล้วจึงทรงตั้งพระบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุกระทำอีกต่อไป โดยวางโทษปรับอาบัติไว้

การปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในแง่ของพระวินัยคือ วิธิระงับอธิกรณ์ หรืออธิกรณ์สมณะ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นข้อปฏิบัติเพื่อระงับ (สมณะ) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ ซึ่งได้แก่พระภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น โดยมิได้เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ โดยให้เหตุผลว่าความขัดแย้งของคฤหัสถ์ในเรื่องต่างๆ เช่นการเถียงกันระหว่างชนทั้งหลายมีมารดากับบุตรเป็นเพียงการวิวาททั่วไป ไม่จัดเป็นอธิกรณ์ เพราะไม่มีความเป็นเหตุที่ต้องระงับด้วยสมณะทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะอ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงออกแบบอธิกรณ์สมณะ เพื่อจัดการความขัดแย้งในสังคมพระภิกษุเท่านั้น แต่พระองค์ก็ทรงไม่ได้ตรัสห้ามในหลักการที่จะสามารถประยุกต์รูปแบบไปใช้ได้กับสังคมคฤหัสถ์ได้ การปฏิบัติความขัดแย้งตามแนวนี้น่าจะเป็นหลักการที่มีการผสมผสานระหว่างวิถีโลกกับวิถีธรรมเข้าด้วยกัน เพื่อประยุกต์ให้พระภิกษุได้นำไปปฏิบัติในลำดับต่อมา

2. วิเคราะห์รูปแบบ และกระบวนการของอธิกรณ์สมณะในพระวินัยปิฎก

รูปแบบและกระบวนการแก้ไขปัญหาด้วยสติวินัยกรณีเหตุที่มาของการใช้สติวินัย เนื่องจากพระเมตติยะ และพระภุมมชกะซึ่งเป็นพระบวชใหม่เข้าใจผิดว่าพระทัพพมัลลบุตร ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นผู้จัดแจงเสนาสนะ จัดกัจจิมณฑกถ์กลั่นแกล้งโดยใส่ร้ายจนทำให้เศรษฐีถวายปลายข้าว และน้ำผักดองอันเป็นอาหารที่ตนเองไม่ชอบ พร้อมทั้งได้ขอร้องให้ เมตติยาภิกษุณีใส่ร้ายว่าถูกพระทัพพมัลลบุตร ข่มขืน พระภิกษุทั้งสองรูปพร้อมด้วยเมตติยาภิกษุณี ได้นำประเด็นนี้ไปฟ้องพระพุทธเจ้า ละได้มีการสั่งให้ประชุมสงฆ์ทั้งหมดเพื่อพิจารณาตัดสินอธิกรณ์ดังกล่าว

การพิจารณาอธิกรณ์ ปรากฏว่า พระทัพพมัลลบุตรให้การว่า “ข้าพระองค์ไม่รู้จักการเสพเมถุนแม้ในความฝัน ไม่จำต้องกล่าวถึงเมื่อตอนตื่นอยู่” พระพุทธเจ้าจึงได้ตัดสินให้เมตติยาภิกษุณีลาสิกขา และสั่งให้ลงโทษนิคหกรรมแก่พระเมตติยะ และพระภุมมชกะทั้งสองรูปในข้อหาโจทพระภิกษุรูปอื่นโดยไม่มีมูลความจริง หลังจากนั้น พระสงฆ์จึงให้ “สติวินัย” ตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าโดยให้พระทัพพมัลลบุตรเข้าไปหาสงฆ์ และแจ้งแก่สงฆ์เป็นจำนวน 3 ครั้งว่า ท่านไม่ได้กระทำผิดตามข้อกล่าวหาของโจทก์พระสงฆ์ใน “สังฆสภา” และได้ร่วมกันประกาศความชอบธรรม เป็นจำนวน 3 ครั้งว่า ภิกษุเม

ภิกษุ นั้นขอ สงฆ์ให้สติวินัยแก่ภิกษุ นั้น สงฆ์พร้อมเพรียงกันโดยธรรมให้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 6 ข้อ 195: 309)

การให้สติวินัยใช้ได้กับอนุวาทาธิกรณ์ กล่าวคือ มีการกล่าวโจทก์กันด้วยอาบัติ เพื่อเป็นการรับรองความบริสุทธิ์ของพระอรหันต์ ดังนั้น สงฆ์ผู้ระงับอธิกรณ์ต้องพึงให้สติวินัย และสวดรับรองประกาศแก่สงฆ์ให้ทราบ เพื่อจะได้ไม่ต้องโจทหาอาบัติแก่ภิกษุรูปนั้นอีก (อติเทพ ผาทา, 2535: 36) ประกอบกับเป็นการประกาศเพื่อให้สาธารณชนรู้ว่าท่านถูกใส่ความในเรื่องที่ไม่เป็นความจริง และท่านไม่มีความผิดอีกต่อไป

วิธีการใช้สติวินัยในการจัดการข้อพิพาท คือสวดประกาศให้สมมติแก่พระอรหันต์ ว่าเป็นผู้มีสติสมบูรณ์ เป็นผู้ได้รับยกเว้นจากอาบัติใดๆ อย่างเพื่อระงับ อนุวาทาธิกรณ์ ในกรณีที่มีผู้โจทท่านด้วยอาบัติ จึงเห็นได้ว่า สติวินัย เป็นการบริหารจัดการข้อพิพาทที่มีลักษณะของการตัดประเด็นพิพาทออกเสียแต่ต้น โดยเป็นระเบียบการตัดการฟ้อง ซึ่งในกรณี อนุวาทาธิกรณ์ ที่สงฆ์ให้แก่พระอรหันต์ที่ร้องต่อคณะสงฆ์ ในเมื่อท่านถูกภิกษุอื่นแกล้งโจทก์ฟ้องด้วยศีลวิบัติ คือ เมื่อพระอรหันต์ถูกภิกษุอื่นฟ้องว่า ต้องอาบัติปาราชิกหรือสังฆาติเลส เพราะโดยปกติพระอรหันต์ย่อมไม่ล่วงละเมิดในสิกขาบทหนัก เพราะพระอรหันต์ท่านมีสติควบคุมตนเอง เพื่อจะได้ตัดพ้อง ที่จะเกิดขึ้นในกาลต่อไป พระอรหันต์ย่อมขอร้องต่อคณะสงฆ์ ให้คณะสงฆ์ทำการตัดพ้องด้วยการให้สติวินัยแก่ท่าน คณะสงฆ์ต้องใช้สติวินัยแก่ท่านด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อสงฆ์ให้สติวินัยแล้ว คำฟ้องในกรณีนั้นย่อมระงับ โดยสงฆ์จะไม่รับฟ้อง และห้ามมิให้ใครฟ้องท่านด้วยข้อกล่าวเช่นนั้นอีก จนตลอดชีวิตของท่าน

อภิปรายผล

กระบวนการของอธิกรณ์สมณะในพระวินัยปิฎก

1. วิวาทาธิกรณ์ ระงับด้วยสมณะ สัมมุขาวินัย และเยภุยยสิกา การระงับวิวาทาธิกรณ์ด้วยสัมมุขาวินัย คือ ระงับด้วยการตกลงกันเอง คือ คู่วิวาทฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยอมรับว่าตนเองผิดและอีกฝ่ายหนึ่งถูก ประกอบด้วยองค์ 4 คือ พร้อมหน้าสงฆ์ พร้อมหน้าธรรม พร้อมหน้าวินัย พร้อมหน้าบุคคล เกิดจากการที่พระพุทธรองค์ทรงค้นพบพระธรรมแล้วใช้พระธรรมเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างสังคมหรือชุมชนทางพระพุทธศาสนาขึ้น ซึ่งระบบของสงฆ์ได้อาศัยพระวินัยเป็นเสมือนหนึ่งเส้นด้ายในการร้อยรัดขัดเกลาพฤติกรรมของสังคมสงฆ์ให้เกิดการเรียนรู้พระธรรมและพระวินัยก็เป็นเสมือนหนึ่งระบบการศึกษาที่จะทำให้สมาชิกในสังคม สามารถที่จะปรับพฤติกรรมเพื่อที่จะสามารถเรียนรู้และก้าวไปสู่เป้าหมายสูงสุด

ของพระพุทธศาสนาได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543: 18)

2. ระเบียบด้วยการตั้งผู้วินิจฉัย คู่วิวาทกันทั้ง 2 ฝ่ายพร้อมกันเลือกตั้งพระเถระรูปเดียวกันได้ 2 รูปก็ได้มากกว่านั้นก็ได้ให้เป็นผู้วินิจฉัย เป็นกระบวนการแก้ไขปัญหาดูโดยอภินิหารสมถะวิธีในสมัยพุทธกาล พบว่าพระพุทธองค์ทรงแยกหมวดของปัญหาไว้ และทรงกำหนดวิธีให้เหมาะสมกับปัญหาอย่างชัดเจน เช่น เรื่องการทะเลาะวิวาทขัดแย้งกันของพระภิกษุสงฆ์ (วิวาทาธิกรณ์) ก็ทรงใช้วิธีแก้ไขปัญหาแบบพร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย) และการยัดเยียดสิ่งร้ายแรง (เยภยยสีกา) ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการฟ้องร้องใส่ความกันด้วยเรื่องไม่มีมูลบ้าง (อนุวาทาธิกรณ์) ก็ทรงกำหนดวิธีการแก้ปัญหาดูโดยใช้วิธีการถึง 4 วิธี (อิทิเทพ ผาธา, 2549: 7) คือ พิจารณาพร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย) การสวดประกาศให้สังคมรับรู้ว่าผู้ถูกกล่าวหาเป็นผู้บริสุทธิ์เพราะท่านเป็นพระอรหันต์ ดังนั้น การกล่าวหาจึงไม่มีมูล (สติวินัย) การสวดประกาศว่าผู้ถูกฟ้องร้องทำผิดขณะเป็นบ้าไม่มีสติ ดังนั้นเมื่อหายบ้าแล้วจะหาเหตุ ฟ้องท่านด้วยเรื่องดังกล่าวไม่ได้ (อมุหวินัย) และด้วยการตัดสินลงโทษผู้ที่ไม่ยอมรับว่าผิด (ตัสสปปายสีกา) ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมหรือการทำสังฆกรรมเพื่อลงโทษภิกษุผู้ประพฤติเสียหยาบในหลายๆ กรณี อันจัดเป็นกิจหรือหน้าที่นั้น ทรงกำหนดให้แก้ไขด้วยวิธีการ ชำระเหตุในที่พร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย) เป็นต้น และผู้ได้รับเลือกจะต้องปฏิญาณก่อนว่า จักแจ้งข้ออธิกรณ์นั้นตามจริง และจักยอมรับวิธีการวินิจฉัยอันชอบแก่พระธรรมวินัย

3. วิธีระเบียบด้วยอำนาจแห่งสงฆ์ เนื่องจากสงฆ์เห็นว่าภิกษุบางพวกปฏิบัติพระธรรมวินัยผิดแผกแตกต่างออกไปจากที่ถือกันมา ดังเช่น การระงับอธิกรณ์ไว้ว่าการระงับอธิกรณ์คือการที่พุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทกำหนดโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ อันเป็นการบัญญัติโทษอาญา ซึ่งเรียกว่าพุทธอาญา เพื่อปราบปรามผู้ควรปราบปราม และทรงบัญญัติหลักการปฏิบัติอื่นเป็นส่วนแห่งการยกย่อง เช่น ทรงตั้งพระอัครสาวก ทรงมอบให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม การที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท แม้จะเป็นการบัญญัติวิธีการลงโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดไว้แล้วก็ตาม แต่เพราะราชอาณาจักรเป็นฐานรองรับพุทธจักร จึงอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติตรากฎหมายตราครุฑขึ้น เพื่อเป็นหลักเกณฑ์และวิธีการลงโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดพระวินัยอีกชั้นหนึ่ง มีใช้บัญญัติขึ้นใหม่ เป็นพิธีการลงโทษ ซึ่งอาศัยกฎหมายแผ่นดินเท่านั้น (พระธรรมปริยัติโสภณ, (วรวิทย์ คงคปญโญ), 2545: 77)

ถ้าสงฆ์เห็นว่าวินัยจะวินิจฉัยไม่สะดวกเพราะเหตุมีคนมาก่อความวุ่นวายหรือความไม่เรียบร้อยเกิดขึ้นในสงฆ์ ทรงอนุญาตให้ การเลื่อนการประชุมออกไป เพราะถ้าประชุมกันต่อไปก็ไม่เกิดผลในทางระงับอธิกรณ์ที่เรียกว่าชอบด้วยพระธรรมวินัย

องค์ความรู้จากงานวิจัย

เพราะภิกษุเป็นผู้นำของชาวบ้านเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน เมื่อภิกษุสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์เกิดความสงสัยไม่แน่ใจในหลักการว่าผิดหรือถูกแล้ว ย่อมจะทำให้การประพฤติปฏิบัติไขว่ไขวไป ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ตามก็จะไขว่ไขวตามไปด้วย อีกทั้งจะเป็นสาเหตุแห่งการแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย เป็นนิกายออกไปดังที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ฉะนั้นสงฆ์จึงให้ความสำคัญโดยเข้าดำเนินการชี้ขาดว่าฝ่ายใดถูก ฝ่ายในผิด เพื่อการประพฤติปฏิบัติเป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง และป้องกันการแบ่งแยกแตกความสามัคคี

สงฆ์จะต้องแก้ไขด้วยการลงโทษคนผิด และให้การรับรองผู้บริสุทธิ์ที่ถูกกล่าวหา นั้นดังกล่าว ตามแนวทางที่ทรงวางไว้โดยเริ่มตั้งแต่การพิจารณามูลเหตุ พิจารณาเจตนาของผู้ฟ้องร้องว่ามีเจตนาดี หรือแกล้งโจทให้ผู้อื่นเสียหาย และทรงกำหนดคุณสมบัติ คุณธรรมสำหรับภิกษุที่จะโจทภิกษุอื่นเพื่อความเป็นธรรมกับผู้ถูกโจทและเพื่อประโยชน์ต่อภิกษุสงฆ์และพระศาสนา

ภิกษุที่ต้องอาบัติเมื่อรู้สึกสำนึกตัวว่าได้กระทำผิด สงฆ์ให้โอกาสกลับเนื้อกลับตัว โดยการแสดงคืนอาบัติที่ต้องนั้นตามระเบียบวิธีที่กำหนดไว้ในพระวินัย อันเกิดจากการล่วงละเมิดข้อบัญญัติว่าด้วยศีลหรือวินัย ซึ่งสงฆ์จะต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการปรับอาบัติ เช่น การเข้าปริวาสอยู่กรรม ประพฤติมานติ เพื่อออกจากอาบัติเป็นต้น

ประกอบไปด้วยกิจหรือการทำงานที่จัดว่าเป็นกิจแต่ไม่เป็นอธิกรณ์ และการทำงานที่เป็นทั้งกิจและเป็นทั้งอธิกรณ์เช่น กิจที่ภิกษุทำแก่พระอาจารย์ อุปัชฌายะ หรือทำแก่ภิกษุผู้เสมอพระอาจารย์ พระอุปัชฌายะ ซึ่งจะต้องดำเนินการถูกต้องตามข้อกำหนดเป็นอันระงับ ถ้ากระทำไม่ถูกต้องกิจเหล่านั้นก็ยังคงเป็นอธิกรณ์อยู่ต่อไป

สรุป

อธิกรณ์ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วสงฆ์จะต้องจัดต้องทำ ต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จ ซึ่งเป็นเรื่องการโต้เถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย การโจทกล่าวหาซึ่งกันและกัน ด้วยอาบัติ ซึ่งการต้องอาบัติ การปรับอาบัติ รวมถึงการแก้ไขตัวเองให้พ้นจากอาบัติ ประกอบทั้งกิจระยะต่างๆ ที่ภิกษุสงฆ์พึงจะต้องกระทำในเรื่องต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่า อธิกรณ์นั้นไม่ใช่เรื่องเฉพาะที่เป็นปัญหาเท่านั้น แต่ได้รวมไปถึงกิจหรือหน้าที่ของสงฆ์ที่ต้องพึงกระทำด้วย

อธิกรณ์ มีความหมาย 2 ประการคือ (1) หมายถึงเรื่องที่เป็นปัญหา หรือเรื่องเหตุที่ก่อให้เกิดความวุ่นวายในหมู่คณะหรือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วทำลายระเบียบให้เกิด

ความวุ่นวายในหมู่คณะ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วทำลายระเบียบแบบแผนของสังคมทำให้สังคมส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งถือเป็นความหมายโดยตรง และ (2) หมายถึงกิจที่สงฆ์ร่วมกันทำให้สำเร็จเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วสงฆ์จะต้องจัดตั้งทำ ซึ่งมีทั้งที่เป็นปัญหาด้านการทะเลาะวิวาท การโจทก์ปรับอาบัติกัน การพิจารณาโทษ หรือการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง รวมเรียกว่าอภิรณเช่นกัน ดังนั้น คำว่าอภิรณจึงไม่ได้หมายความถึงเฉพาะเรื่องราวเหตุการณ์ที่เป็นปัญหาเท่านั้น แต่ยังมีความหมายรวมถึงเรื่องราว หรือกิจของสงฆ์ ที่มีหน้าที่ และระเบียบปฏิบัติ เช่น การอุปสมบท การทอดกฐิน เป็นต้น

ดังนั้น เพื่อให้สังคมสงฆ์สามารถดำเนินไปตามวิถีทางปกติ ประกอบกับเพื่อให้รักษาไว้ซึ่งความดำรงอยู่และความมั่นคงของพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้กำหนดกรอบความประพฤติของสงฆ์ เมื่อภิกษุก่ออภิรณ หรือเกิดข้อปัญหาอภิรณขึ้นในสงฆ์ ตลอดจนการละเมิดพระวินัยของภิกษุ อันมีลักษณะขาดความละอาย ต้อदान ขาดความรับผิดชอบและเป็นการกระทำซ้ำๆ ซากๆ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ระงับอภิรณเหล่านั้นเพื่อให้เรื่องราวสงบ ส่วนจะใช้วิธีโดยอ้อมขึ้นอยู่กับประเภทของอภิรณที่เกิดขึ้น ทั้งนี้พระพุทธเจ้าได้แบ่งอภิรณ ออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) วิวาทาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาที่เกิดจากการทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย (2) อนูวาทาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาที่เกิดจากการโจทก์ฟ้องหรือกล่าวหากันด้วยเรื่องการต้องอาบัติต่างๆ ทั้งหนักและเบา (3) อาปัตตาธิกรณ์ หมายถึง เรื่องที่เกี่ยวกับภิกษุละเมิดสิกขาบท หรือต้องอาบัติที่จะต้องระงับโดยการแสดงคืน (4) กิจจาธิกรณ์ หมายถึง ปัญหาหรือกิจธุระที่สงฆ์พึงจะต้องร่วมกันทำให้เสร็จด้วยการประกอบสังฆกรรม

สติวินัย หมายถึงระเบียบยกเอาสติขึ้นเป็นหลัก ได้แก่กิริยาที่สงฆ์สวดประกาศให้ สมมติแก่พระอรหันต์ ว่าเป็นผู้มีสติเต็มที เพื่อระงับอนูวาทาธิกรณ์ ที่มีผู้โจทก์ท้วงด้วยศีลวิบัติ หมายความว่าจำเลยเป็นพระอรหันต์ สงฆ์เห็นว่าไม่มีฐานะที่จำเลยจะทำการล่วงละเมิดดังโจทก์ กล่าวหาจึงสวดกรรมวาจาประกาศความข้อนี้ไว้ เรียกให้สติวินัย แล้วยกฟ้องของโจทก์เสีย ภายหลังจำเลยจะถูกผู้อื่นโจทก์ด้วยอาบัตินั้นอีกก็ไม่ต้องพิจารณา ให้อภิรณระงับด้วยสติวินัย

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการกองตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2530). **วินัยวินิจฉัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (2539). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปริยัติโสภณ, (วรวิทย์ คงคปญโญ). (2545). **คำบรรยายกฎหมายอาญา** **สมาคม ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2521) ว่าด้วยการลงนิคหกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2538). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2552). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพรหมชา ธรรมหาโส (นิธิบุญยากร). (2444). **พุทธสันติวิธี การบูรณาการหลักการ และเครื่องมือจัดการ ความขัดแย้ง**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท 21 เซ็นจูรี่ จำกัด.
- พัทธยา สายหู. (2545). **กลไกของสังคม**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อติเทพ ผาหา. (2535). “การศึกษาแบบและกระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีอิทธิพลสมณะ 7 และกฏนิคหกรรมของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535. **ดุสิตบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.